

ONTOLOGICKÝ PROBLÉM TEÓRIE POZNANIA

1 *Gnozeologický vzťah*. Sú možné dve rôzne interpretácie pojmu ľudského poznania: a) statická, keď pod poznaním rozumieme jeho dosiahnutý stav, jeho výsledky v podobe našich poznatkov a vedomostí o určitom predmete alebo oblasti poznania; b) dynamická, pri ktorej hovoríme o poznaní ako o procese získavania našich poznatkov, procese tvorenia ich foriem a obsahu. Iba táto druhá, dynamická interpretácia pojmu ľudského poznania vyjadruje vlastný predmet teórie poznania. Je ním teda proces poznania, ktorý predstavuje špecifický gnozeologický vzťah, uskutočňujúci sa medzi subjektom a objektom (predmetom) poznania. To znamená: proces poznania je po prvé, *vzťahom medzi subjektom a objektom*, medzi poznávajúcim a poznávaným, pretože mimo tohto vzťahu niet poznania. Aby mohol vzniknúť proces poznania, musí tu byť určitý poznávajúci subjekt a určitý poznávaný predmet, ktorý má vždy pre poznávajúci subjekt objektívnu, od tohto subjektu nezávislú existenciu. Uvedený vzťah medzi subjektom a objektom je po druhé, *špecifickým vzťahom gnozeologickým*, t. j. vzťahom, v ktorom je objektívne transformované na subjektívne, materiálne na ideálne, dosiaľ subjektu neznáme, subjektom nepochopené a nevysvetlené na relatívne známe, vysvetlené a pochopené.

1.1 *Porušenie gnozeologického vzťahu*. Predpokladom správneho chápania a zhodnotenia tak stránky subjektu, ako aj stránky objektu v procese poznania je požiadavka, aby sa východiskom teórie poznania stal ich gnozeologický vzťah, v neoddeliteľnosti a vzájomnej súčinnosti oboch jeho členov. Teória poznania sa nemôže jednostranne obmedziť ani iba na samy subjektívne danosti, na výlučne vnútornú činnosť subjektu a rovnako ani iba na sám objekt, vonkajší svet, jeho štruktúru a zákonitosti. Pretože tu ide práve o skúmanie procesu poznania, musia byť v teórii poznania oba členy gnozeologického vzťahu brané v rovnakej miere do úvahy, pretože redukcia jej predmetu či už na subjekt, alebo na objekt poznania by znamenala porušenie tohto vzťahu samého, zneuznanie procesu poznania v jeho podstate. Takáto redukcia vzniká vtedy, keď sa tvrdí, že v gnozeologickom vzťahu niet vzájomnej aktivity oboch jeho členov a že teda iba jeden z nich má aktívnu úlohu, zatiaľ čo druhý sa považuje za výlučne pasívneho. Ako vidieť, sú tu zrejme možné dva prípady takéhoto jednostranného chápania procesu poznania: a) subjektivismus, b) objektivismus.

1.11 *Subjektivismus* uznáva výlučnú aktivitu subjektu a objekt odsudzuje do pasivity. Tento vraj žiadnym spôsobom nepôsobí na naše poznanie, pretože pre nás jestvujú iba subjektívne danosti, iba vnútorné stavy subjektu, ale nie už objekt poznania ako protičlen tohto subjektu v gnozeologickom vzťahu. Takýto pasívny objekt teda prestáva byť *objektom* poznania, pretože v procese poznania nehrá

žiadnu úlohu. S tým však zároveň prestáva byť aj subjekt poznania subjektom *poznania*, pretože s vylúčením objektu z gnozeologického vzťahu už niet čo poznávať. Dôsledkom tohto názoru je teda likvidácia gnozeologického vzťahu samého v jeho podstate. V pozitívnych konkrétnych oblastiach ľudského vedenia a poznania (napr. v prírodných vedách) ťažko nájdeme prívržencov takéhoto subjektivistického názoru na ľudské poznanie. Najskôr sa tu môžeme dopátrať iba určitých nevedomých subjektivistických omylov. Napriek tomu sa subjektivistická koncepcia dôkladne rozpracúvala a rozpracúva v samej teórii poznania.

1.111 *Solipsizmus* je teoretickým zdôvodnením subjektivismu. Ak je totiž našim východiskom aktivita subjektu (či už v oblasti senzúálnej alebo racionálnej) a ak sa obmedzíme na analýzu schopností tohto subjektu a jeho daností, nepodariť sa nám potom bez umelých konštrukcií prekročiť hranice subjektu a dospieť tak nielen k jeho objektívnemu protipólu, ale ani k prostému vzťahu intersubjektívnemu, pretože tento už takúto — vzhľadom na daný subjekt vonkajšiu — objektívnosť predpokladá. A ak v dôsledku toho vylúčime objekt z procesu poznania a teda aj z našej analýzy, je pre túto teóriu poznania ľahostajné, či jeho existenciu predpokladáme alebo ju popierame. V prvom prípade môže tento objekt vystupovať iba ako nepoznateľná vec osebe (agnosticizmus): táto však už ex definitio nemôže hrať úlohu predmetu poznania a tak je jej predpoklad pre teóriu poznania zbytočný. Tak sa odtiaľto dostávame priamo k druhému prípadu, k solipsizmu, v ktorom koniec-koncov ústi každá subjektivistická teória poznania. Svedčí o tom rovnako klasický subjektívny idealizmus so svojou teóriou metafyzického Ja, ako britský empirizmus a práve tak aj moderný pozitivizmus — či už vo forme Wittgensteinovho egocentrizmu alebo Carnapovho radikálneho fyzikalizmu. Sú to všetko učenia, ktoré redukovali teóriu poznania na teóriu čistého subjektu, na egocentrický solipsizmus a ktoré teda previedli problém poznania do výlučne subjektívnej roviny — čím ho ako problém zlikvidovali, ale nevyriešili. (Že tento záver plne platí aj pre teóriu poznania moderného pozitivizmu, k tomu sa verejne priznávajú aj sami jeho stúpenci — pozri napr. hodnotiacu Weinbergovu prácu *An Examination of Logical Positivism*, London 1936.)

1.12 *Objektivismus*. Táto subjektivistická koncepcia má okrem svojich teoretických odporcov v protikladných gnozeologických učeniach aj mocného nepriateľa praktického, ktorým je zdravý ľudský rozum. Jeho gnozeologickými prívržencami sú — či už vedome alebo živelne — všetci, ktorých predmetom myšlienkovvej činnosti nie je sama táto činnosť, ktorých predmetom poznania nie je sám proces poznania a jeho zákonitosti. Do tejto skupiny patria práve tak prostí ľudia ako väčšina vedcov — negnozeológov (prírodovedci atď.). Podľa tohto stanoviska je ľudské poznanie plne a výlučne závislé od svojho predmetu poznania, t. j. od vonkajšieho objektívneho sveta. Výsledok poznania sa považuje za adekvátny korelát objektívnej skutočnosti, za jej zmyslovú, pojmovú alebo myšlienkovú kópiu či obraz. Subjekt poznania sa so svojimi možnosťami a schopnosťami (zmyslové orgány, mozog, daný historický stupeň jeho vývoja atď.) považuje za prostého nositeľa a sprostredkovateľa tohto poznania, za pasívny aparát na prosté vytváranie a registrovanie kópií objektu. Potom, pravda, tento subjekt prestáva byť *subjektom* poznania vo vlastnom slova zmysle, t. j. dialektickým protičlenom objektu v gnozeologickom vzťahu, pretože buď s týmto objektom priamo splyva (tak ako s ním splyva fotografický aparát alebo zrkadlo, ktoré nám dávajú jeho obraz), alebo aspoň jeho poznávanie neovplyvňuje a ako taký je teda preň veličinou ľahostajnou. V dôsledku toho však prestáva zároveň aj objekt poznania byť objektom *poznania*, t. j. protičlenom

subjektu v gnozeologickom vzťahu, pretože bol subjekt z neho vylúčený a s jeho vylúčením tak prestáva pre toto pojatie jestvovať aj sám gnozeologický vzťah vo vlastnom slova zmysle. Čo nám teda zostane, je už len objekt ako taký, priamo nazeraný a uchopený vo svojej čistej podobe. Toto objektivistické stanovisko zdravého ľudského rozumu môžeme nazvať živelne materialistickým alebo naivne realistickým stanoviskom. Jeho prirodzeným dôsledkom je názor, že gnozeologický vzťah medzi objektom a subjektom možno redukovať na vzťah dvoch objektov a že ho treba brať do úvahy iba potiaľ, pokiaľ chceme vysvetliť mechanizmus činnosti subjektu (t. j. pokiaľ chceme vysvetliť sám subjekt ako objekt). Na druhej strane môžeme od tohto vzťahu plne abstrahovať pri interpretácii objektu ako takého, pri interpretácii vonkajšieho sveta. Tento objektivizmus v danom prípade nehrá ani tak úlohu zvláštnej teórie poznania ako skôr dôležitého metodického postulátu v oblasti praktického života a konkrétnych prírodných i spoločenských vied. Cieľom tohto postulátu je, pokiaľ možno, úplné vylúčenie (individuálneho i spoločenského) subjektu a jeho špecifických zásahov z objektívneho obsahu poznania. To znamená, že keď z určitého gnozeologického vzťahu (R) medzi daným objektom (o) a daným subjektom (s) vyplývajú určité poznatky v podobe výpovedí (p, q, r, \dots, t), takže máme $[(oRs) \rightarrow p, q, r, \dots, t]$, postupujeme podľa tohto metodického postulátu, keď dané výpovede v ich súhrne považujeme za kópiu pôvodného objektu $[(p, q, r, \dots, t) =_{df} o']$ a na základe toho redukujeme pôvodný vzťah na ($o \rightarrow o'$). Toto je úplne bežný postup, pretože v žiadnej vedeckej disciplíne nie sú jej výpovede formulované v podobe $[(o_1Rs) \rightarrow p] \cdot [(o_2Rs) \rightarrow q]$ atď., ale proste (p, q, r, \dots, t) vo funkcii ($o_1' \cdot o_2' \cdot o_3' \dots o_n'$). Napríklad uvádzané vedecké disciplíny mlčky predpokladajú tento metodický postulát, keď určujú svoj predmet teoretického (poznávacieho!) skúmania ako predmet výlučne objektívny a absolútne nezávislý od subjektu tohto skúmania (od autora, od vedcov, od historického stupňa vývoja poznania a pod.). Tento metodický postulát, aj keď jednostranne redukujúci skutočný proces poznania, je teda veľmi významným a nepostrádateľným prostriedkom pre vyjadrovanie nášho poznania vonkajšieho sveta. Jeho význam je predovšetkým praktický: uľahčuje prechod od individuálneho poznania k intersubjektívnemu tým, že sa jeho pomocou z procesu poznania vyabstrahuje jeho účelovo-obsahová stránka.

1.121 *Ontologizmus*. Len čo sa však tento metodický postulát povýši na samostatnú teóriu poznania so všetkými gnozeologickými dôsledkami tejto koncepcie, vzniká jej tzv. ontologická verzia. To sa stáva vtedy, keď uvedenú redukovanú formu ($o \rightarrow o'$) nepovažujeme iba za prostriedok pri vyjadrovaní našich poznatkov o vonkajšom svete, ale za sám spôsob, formu jeho poznávania, ktorá vzniká z pôvodnej formy $[(oRs) \rightarrow o']$ tým, že sa subjekt ako jednoduchý prostriedok, aparát poznania považuje proste za súčasť objektu (o), čím sa stráca aj gnozeologický vzťah (R). Z toho potom vyplýva, že aby sme poznali povahu našich poznatkov, ktoré sa chápu ako kópie objektu (t. j. ako o'), stačí skúmať povahu, zákonitosti a štruktúru objektu samého (o). A spôsob vzniku týchto poznatkov (ktorý je v našich formulách vyjadrený implikačným vzťahom „ \rightarrow “) sa jednoducho vysvetlí ako intuícia, kontemplácia a pod. Účelová abstrakcia od subjektu, od jeho možnosti a schopností, od spôsobu jeho transformácie objektívneho na subjektívne, od historického stupňa jeho vývoja ap. — ako to bolo pri metodickom postuláte objektivizmu — sa tak nepovažuje za simplifikáciu skutočného procesu poznania, za vydelenie jeho jednej stránky, ale za sám a úplný proces poznania a gnozeologicky sa zdôvodňuje, že práve ona je jeho skutočnou podstatou. Podľa tohto názoru sa

teda môžeme naším aparátom poznania („subjektom“) priamo a bezprostredne zmocniť vonkajšieho objektívneho sveta tak, ako jestvuje osebe, t. j. v jeho imanentnom bytí a zároveň aj tak, ako jestvuje pre seba, t. j. bez prostredníctva jeho kvalitatívnej transformácie do vedomia a poznania subjektu, mimo jeho vzťahu k akémukoľvek subjektu (pretože tento bol už vopred vylúčený z procesu poznania). A pretože pod bytím osebe a pre seba objektívneho sveta rozumieme jeho tzv. bytie ontologické, môžeme túto koncepciu teórie poznania nazvať ontologickou koncepciou alebo jednoduchou ontologizmom. Teória poznania sa teda v ontologickom poňatí stáva teóriou čistého objektu, ako taká však stráca oprávnenie na samostatnú existenciu, pretože jej vlastný predmet je plne vyčerpaný v jednotlivých konkrétnych vedách (fyzika, optika, fyziológia, psychológia atď.). Je to dôsledok toho, že problém poznania sa prevádza výlučne do objektívnej roviny a tým sa ako problém likviduje, ale nerieši. Ak odhliadneme od idealistickej interpretácie tohto ontologického poňatia (ktorá hľadá zdroj tvorenia subjektívnej kópie ontologického objektu v intuícii, v mystickom splynutí subjektu s objektom a pod.), vidíme, že jeho hlavným prívržencom bol predmarxistický materializmus. Túto jeho slabinu jasne vystihol Marx v prvej téze o Feuerbachovi, kde hovorí: „Hlavným nedostatkom celého doterajšieho materializmu — aj feuerbachovského — je, že predmet, skutočnosť, zmyslivosť sa berie iba vo forme *objektu* alebo vo forme nazerania, nie však ako *ľudská zmyslová činnosť*, nie subjektívne.“ Tento materializmus teda kládol do základov svojej bezsubjektovej teórii poznania kontempláciu, ktorá jeho ontologickej koncepcii dobre vyhovovala.

1.2 *Dialektické poňatie*. Marxistická teória poznania vychádza pri skúmaní problému poznania z dialektického chápania gnozeologického vzťahu medzi subjektom a objektom poznania. Predpokladom takéhoto chápania je na jednej strane uznanie kvalitatívneho rozdielu, protikladnosti subjektu a objektu v tomto vzťahu a na druhej strane uznanie ich vzájomnej aktívnosti, vzájomného pôsobenia, t. j. uznanie jednoty týchto protikladov. Poznanie nie je teda ani čistým produktom, voľnou imagináciou subjektu, ale ani prostou kontemplatívnou kópiou objektu. Pretože v procese poznania jestvuje vzájomná aktivita oboch týchto zložiek a pretože poznanie sa kvalitatívne líši od predmetu tohto poznania, od objektu, ide v procese poznania o proces transformácie objektívnych daností na danosti subjektívne, materiálnych na ideálne. Proti subjektivismu a solipsizmu tu teda nestojí popieranie aktivity subjektu v procese poznania; naopak, uznáva sa, že poznanie je možné iba ako tvorivá činnosť subjektu, v ktorej vznikajú iba pre tento subjekt špecifické formy a špecifický obsah jeho poznania. Čo sa však popiera, je výlučná aktivita subjektu, redukcia objektu poznania na prosté subjektívne danosti a teda tvrdenie, že tento obsah a tieto formy sú závislé iba od subjektu a že vznikajú len jeho zásluhou. Proti objektivismu a ontologizmu tu taktiež nestojí popieranie úlohy objektu v procese poznania; naopak, pretože ide práve o materialistickú gnozeológiu, môže byť jej jediným východiskom predpoklad objektívneho, od subjektu nezávislého jestvujúceho sveta, ktorý je týmto subjektom poznávaný. Čo sa však popiera, je výlučnosť tohto objektu, redukcia subjektu na prostý objekt (nástroj, aparát) a tým aj redukcia poznania na jednoduchú kontemplatívnu kópiu objektu.

1.21 *Teória odrazu*. Adekvátnym výrazom dialektického poňatia gnozeologického vzťahu je teória odrazu, ktorá tvorí základ marxistickej teórie poznania. Gnozeologický vzťah medzi subjektom a objektom je tu interpretovaný ako vzťah odrazu a ľudské poznanie predstavuje najvyšší vývojový stupeň subjektívneho odrazu vonkajšieho objektívneho sveta. Avšak aplikácia pojmu odrazu na ľudské poznanie

zároveň svedčí o tom, že dialektické poňatie gnozeologického vzťahu nemožno vykladať relativisticky, t. j. iba ako vzájomnú aktivitu, vzájomné pôsobenie a vzájomnú podmienenosť subjektu a objektu v procese poznania. Takýto výklad je síce pravdivý, avšak zároveň aj neúplný a teda jednostranný. Dialektika sa totiž líši od relativizmu predovšetkým tým, že nekonštatuje len jednotu protikladov, ale kladie si aj otázku prvotnosti jedného pólu týchto protikladov pred druhým pólom a z nej vyplývajúcu otázku, ktorý z nich ako taký je od druhého existenčne závislý (t. j. ktorý nemôže mimo daného vzťahu vôbec existovať). Pojem odrazu na tieto otázky jednoznačne odpovedá. Gnozeologický vzťah ako vzťah odrazu nie je symetrickou reláciou, t. j. nedá sa obrátiť, pretože poznanie subjektu je odrazom objektu, ale už nie naopak. To znamená, že subjekt, ľudské poznanie je existenčne závislé od objektu poznania, od vonkajšieho sveta. Z toho však zároveň plynie prioritá vonkajšieho objektívneho sveta v gnozeologickom vzťahu, pretože objekt tu musí existovať nezávisle od subjektu, jeho vedomia a poznania.

1.211 *Poznanie a prax.* Teória odrazu neznamená teda prosté mechanické zlúčenie subjektívizmu a objektívizmu ako dvoch protikladných koncepcií poznania. Avšak zároveň ju nemožno považovať ani za potvrdenie ontologizmu, keď hovorí o prioritě objektu a o existenčnej závislosti subjektu od objektu. Z tejto prvotnosti a z tejto závislosti totiž neplynie redukcia objektu na súčasť alebo druh objektu a teda ani redukcia poznania na prostú kópiu vonkajšieho sveta. Poznanie je síce subjektívnym odrazom objektu, avšak tento odraz nie je imanentný (tak ako kópia) objektu samému, ale ako forma tohto odrazu, tak aj jeho obsah je špecifickou formou a obsahom, vlastným iba subjektu samému. Ontologizmus má pravdu iba potiaľ, pokiaľ tvrdí, že aby sa človek vôbec mohol vonkajšieho sveta zmocniť, musí sa ho zmocniť imanentne. Z toho však neplynie a v tom už ontologizmus nemá pravdu, že sa ho takto zmocňuje vo svojom poznaní, pasívnym preniknutím k podstate objektu a jej priamym uchopením. „Imanentne“ sa zmocniť objektu môže znamenať v tomto prípade iba zmocniť sa ho v jeho vnútornej mu povahe, t. j. materiálne. Avšak materiálne sa vonkajšieho sveta nezmocňujeme naším poznaním. Z uvedenej tézy plynie iba toľko, že ontologické bytie pre seba sa musí stať bytím pre nás a že takým (t. j. ovládaným, pochopeným a poznávaným bytím) sa môže stať iba vtedy, ak sa ho zmocníme imanentne, v jeho vnútornej mu povahe, materiálne. Poznanie tak môže plniť svoju funkciu odrazu iba natoľko, nakoľko je tento poznávací odraz zároveň sprevádzaný materiálnym zmocňovaním sa vonkajšieho sveta človekom, iba natoľko, nakoľko *nie je výrazom pasívnej kontemplácie, ale výrazom akcie, činu, konania.* Toto konanie nazývame v jeho súhrne ľudskou prácou alebo v širšom slova zmysle — s prihliadnutím k ďalším faktorom — spoločenskou praxou. Poznanie ako subjektívny odraz objektívneho sveta je teda zároveň koncentrovaným výrazom tejto praxe, ktorá je ďalším nevyhnutným predpokladom jeho existencie a iba prostredníctvom ktorej sa samo poznanie vo vlastnom slova zmysle uskutočňuje. Toto je však už otázka vzťahu poznania a praxe, ktorá presahuje rámec tohto článku.

1.3 *Ontologický problém.* Základom teórie odrazu je teda uznanie priority vonkajšieho objektívneho predmetu poznania pred ľudským poznaním samým a existenčnej závislosti ľudského poznania od tohto jeho predmetu. Marxistická gnozeológia sa tak musí pri svojej analýze procesu poznania zaoberať otázkou tejto existenčnej závislosti, otázkou jej foriem, stupňa ap. Od jej rozriešenia závisí celý komplex ďalších veľmi dôležitých gnozeologických otázok, ako je otázka hraníc medzi objektívnym a subjektívnym, otázka spôsobu transformácie objektívneho na subjektívne a pod. Pretože však vonkajší objektívny svet ako taký jestvuje nezávisle od vedomia

a poznania subjektu a pretože teda pri jeho uznaní oprávnenne abstrahujeme od tohto subjektu, môžeme ho považovať za jestvujúci imanentne, osebe a pre seba. Toto bytie vonkajšieho sveta osebe a pre seba je však známe ako jeho ontologické bytie a v tomto zmysle ho môžeme nazvať ontologickým predpokladom alebo ontologickým východiskom ľudského poznania. A ten komplex gnozeologických otázok, ktoré sa špeciálne týkajú tohto ontologického východiska procesu poznania, vonkajšieho člena gnozeologického vzťahu odrazu, dá sa potom zhrnúť pod názov ontologického problému teórie poznania. Je teda zrejmé, že pod týmto ontologickým problémom teórie poznania nerozumieme problémy ontologickej koncepcie teórie poznania. Na rozdiel od nej si marxistická teória poznania nekladie otázku, ako sa v procese poznania priamo a bezprostredne zmočňuje tohto ontologického bytia vonkajšieho sveta, ale otázku, ako sa v gnozeologickom vzťahu odrazu medzi subjektom a objektom stáva ontologické bytie pre seba bytím pre nás (v Engelsovom slova zmysle), ako sa nepoznané mení v poznávané a poznané, t. j. ako sa mení ontologické v gnozeologické. Nejde tu teda o otázku splynutia gnozeologického subjektu s ontologickým objektom, ale priamo o otázku protikladnú, o otázku dialektického prechodu od druhého k prvému, prechodu, ktorý v sebe zahrnuje dialektickú negáciu bytia pre seba, stávajúceho sa bytím pre nás. To znamená, že v procese poznania, v gnozeologickom vzťahu odrazu ide o proces rušenia, negovania ontologickej povahy vonkajšieho sveta, pretože tento sa ako poznávaný a stále viac poznaný stáva stále viac bytím pre nás. Človek sa teda zmočňuje vo svojom poznaní vonkajšieho sveta nie priamo a bezprostredne, nie imanentne (aj keď v závislosti od takého jeho imanentného — materiálneho zmočňovania sa), ale ako transformovaného do jeho hlavy a foriem poznania. V ontologickom probléme teórie poznania ide teda všeobecne o otázku prechodu bytia pre seba v bytie pre nás, transformácie objektívneho na subjektívne, hranice medzi ontologickým a gnozeologickým, pokiaľ sa rieši z hľadiska problému charakteru, foriem a stupňa existencnej závislosti subjektu poznania od samostatne jestvujúceho objektívneho sveta.

1.31 *Naša úloha.* Otázky, ktorými sme sa doteraz zaoberali, mali charakter úvodu k vlastnému problému state. Cieľom tohto úvodu bolo vytvoriť si predpoklady pre vymedzenie ontologického problému samého a ukázať jeho miesto v teórii poznania. V ďalšom nemienime vyčerpať ontologický problém v celej jeho šírke a hĺbke a ani by to nebolo v jednej stati možné. Sústreďme sa iba na preskúmanie pomerne úzkeho komplexu tesne spolu súvisiacich otázok, ktoré z daného hľadiska považujeme za základné. Je to komplex otázok týkajúcich sa predmetu (objektu) poznania a jeho všeobecnej povahy v rámci gnozeologického vzťahu.

2. *Predmet poznania.* Prvým a základným charakteristickým znakom predmetu poznania je, že tvorí súčasť vonkajšieho objektívneho sveta, že predstavuje určitý, relatívne samostatný objekt ako časť alebo stránku z totality tohto vonkajšieho sveta (pretože pod predmetom poznania obvykle nerozumieme celú túto totalitu). Uvedený objekt nie je však ešte *co ipso* predmetom (alebo čo je to isté: objektom) *poznania* a musí tu byť niečo viac, než je jeho prostá existencia, aby sa ním mohol stať. Výrazom „predmet poznania“ vyjadrujeme teda zvláštnosť určitého objektu; nie objekt ako taký, ale iba objekt nachádzajúci sa v gnozeologickom vzťahu k subjektu môžeme nazvať predmetom poznania. Predmet poznania je teda determinovaný dvoma protikladnými faktormi: a) objektívnym, t. j. svojím miestom v totalite vonkajšieho sveta, svojimi vzťahmi k jeho ostatným súčasťam, svojou materiálnou štruktúrou, svojím podriadením sa zvláštnym a všeobecným zákonitostiam tohto vonkajšieho sveta, ktorého je súčasťou; b) gnozeologickým, t. j. k ce-

lému komplexu objektívnych faktorov pristupuje navyiac ešte subjekt a jeho gnozeologický vzťah k tomuto predmetu poznania ako ďalší aktívny činiteľ pri jeho determinácii.

2.01 *Objektívna determinácia predmetu poznania.* Čo do svojej vonkajšej povahy, materiálnej štruktúry a vlastností sa predmet poznania stotožňuje s objektom, pretože v tomto slova zmysle niet medzi nimi žiadneho rozdielu. Nezávisle od toho, či je určitá vec predmetom poznania alebo nie, zostáva stále tou istou objektívne danou vecou, tým istým objektom. Chýbajúce chemické prvky Mendelejevovej tabuľky existovali rovnako pred jej doplnením ako po ňom a tým, že boli objavené a stali sa predmetom poznania, nič sa na nich materiálne nezmenilo. To platí rovnako aj vo vzťahu k vývinu a prehľbovaniu ľudského poznania. Prechod od ptolemaiovskej sústavy ku kopernikánskej nič nezmenil na objektívne danom predmete poznania, ktorým sú v tomto prípade pohyby vo vnútri slnečnej sústavy. Vo svojom vzťahu k ostatnému vonkajšiemu svetu, t. j. ako objekt je predmet poznania absolútne determinovaný a v tomto ohľade je plne nezávislý od subjektu a od poznania týmto subjektom.

2.02 *Gnozeologická determinácia predmetu poznania.* Aj keď svojím vstupom do gnozeologického vzťahu, svojím prechodom v predmet poznania nestráca objekt ani gram svojej materiálnej hodnoty, žiadne zo svojich objektívnych určení, predsa pri determinácii predmetu poznania subjektom nejde iba o záležitosť psychologickú, iba o možnosť a schopnosť subjektu rozhodnúť (na základe svojej vôle a pod.), ktorý objekt sa preň stane predmetom poznania. Ak by tu išlo len a práve o to, potom by gnozeologický rozdiel medzi objektom ako takým a predmetom poznania spočíval iba v prostom fakte vstupu objektu do gnozeologického vzťahu a bol by to teda rozdiel vonkajší a ľahostajný pre teóriu poznania. Tu však ide o viac. Gnozeologicky (t. j. vo svojom vlastnom poslaní, práve ako predmet *poznania*) sa predmet poznania vždy vo väčšej či menšej miere líši od príslušného objektu a zdroj tohto rozdielu nespočíva v ničom inom než v subjekte, v jeho poznávacích možnostiach a schopnostiach. V opačnom prípade, ak by sme gnozeologicky stotožnili predmet poznania s objektom, museli by sme pripustiť, že so vznikom každého nového predmetu poznania vzniká aj nový objekt a že so zmenou predmetu poznania, s prehľbovaním a opravovaním nášho poznania vonkajšieho sveta sa mení aj sám objekt. A že predmet poznania v gnozeologickom slova zmysle vzniká, vyvíja sa a mení, o tom niet pochyb. S postupným objavovaním chýbajúcich chemických prvkov Mendelejevovej tabuľky vznikali nové predmety poznania vo vlastnom zmysle tohto výrazu, pretože o existencii čoho nevieme a čoho sa teda nemôžeme ani empiricky zmocniť (pozorovať, merať ap.), to nie je už ex definitio predmetom poznania. Teda aby sa stali predmetom poznania, museli tieto objekty (t. j. v našom prípade neznáme chemické prvky) vstúpiť najprv do gnozeologického vzťahu k subjektu. Avšak do tohto vzťahu nevstúpili na základe nejakej svojej zvláštnej schopnosti; naopak, iba zásahom subjektu a vytvorením gnozeologického vzťahu k daným objektom z jeho strany sa z nich stali predmety poznania. Subjekt, pravda, nevytváral v danom a nevytvára v žiadnom prípade svoj gnozeologický vzťah k určitým objektom svojvoľne, ale tento proces objavovania nových predmetov poznania je podrobený zákonitostiam historického vývoja subjektu samého, ľudského poznania. A pod vplyvom tejto zákonitosti historického vývoja subjektu sa objavujú nielen nové, ale menia sa aj už dané predmety poznania. Je síce pravda, že slnečná sústava je objektom, nezávislým od geocentrickej či heliocentrickej koncepcie, a nič sa v nej nezmenilo pri zmenách týchto koncepcií. Objektívne zostáva teda predmet

poznania v tomto prípade stále ten istý, gnozeologicky sa však tento predmet poznania v priebehu stáročí neustále rozširoval a prehľboval, neustále menil. Planety slnečnej sústavy, pozorované v starom Egypte voľným okom, sú gnozeologicky iným predmetom poznania než tie isté planety pozorované pomocou prvých optických prístrojov za Galileiho a od nich oboch sa veľmi líši dnešný predmet poznania sprístupňovaný mohutnými teleskopmi a najrozličnejšími pomocnými prístrojmi. Predmet poznania sa tu teda menil zároveň s tým, ako sa menili možnosti subjektu a spolu s nimi aj jeho schopnosti poznávať. Predmet poznania je teda determinovaný nielen objektívne, ale aj gnozeologicky, subjektom poznania, a to v takej miere, že iba od toho (zákonitostiam svojho vývoja podriadeného) subjektu závisí, čo, v ktorých aspektoch a pokiaľ sa stane jeho predmetom poznania.

2.1 *Vec osebe.* Predmet poznania je teda objektívne determinovaný mimo gnozeologického vzťahu a nezávisle od neho. Avšak *mimo* gnozeologického vzťahu k subjektu zároveň prestáva byť tento predmet predmetom *poznania*, t. j. je ním prinajlepšie len potenciálne a čo z neho zostáva, je už iba predmet *sans phrase*, objekt ako taký. Avšak objekt, uvažovaný imanentne a v izolácii od gnozeologického vzťahu subjektu k nemu, je ontologickým objektom, t. j. vecou osebe a pre seba. Predmet poznania má teda svoju samostatnú, od gnozeologického vzťahu nezávislú existenciu iba vo veci osebe a pre seba; keď sa táto vec osebe a pre seba stáva predmetom poznania, prístupuje k jej objektívnym určeniam ešte determinácia gnozeologická. Táto je, pravda, dialektickým protikladom ontologickej povahy tejto veci osebe a pre seba, čo znamená, že v procese poznania ide o proces jej negácie a prekonania. To však nie je jednorazový akt, pretože nemožno povedať, že vec osebe ako taká, vo svojej totalite proste je predmetom poznania. Vec osebe sa *stáva* predmetom poznania, postupne a stále v širšom a hlbšom meradle a tento proces prebieha úmerne v závislosti od toho, v akej miere prestáva byť vecou pre seba, v akej miere sa jej bytie pre seba postupne ruší, neguje ako jej imanentným zmocňovaním sa (tým, že sa stáva vecou pre nás, predmetom uspokojovania určitých ľudských potrieb), tak aj (a v závislosti od predošlého) jej zmocňovaním sa v procese poznania. Vec osebe podlieha iba zákonom objektívneho sveta, vzniká, mení a vyvíja sa podľa nich; vec osebe *ako* predmet poznania podlieha však okrem toho aj zákonitostiam samého procesu poznania, je determinovaná aj dosiahnutým stupňom vývoja poznania a teda aj historicky daným gnozeologickým vzťahom, v ktorom sa *poznanie* uskutočňuje.

2.2 *Jav.* Ak teda nie je vec osebe predmetom poznania hneď (a koniec-koncov vlastne nikdy) vo svojej totalite, je ním — lepšie povedané: začína ním byť — ako bezprostredný empirický fakt, ako jav. Jav je čiastkovým, statickým momentom totality veci osebe, dynamiky jej vnútorných procesov, jej vývoja. Ako taký je jav predovšetkým predmetom bezprostredného zmyslového vnímania a iba sprostredkovane predmetom vlastného poznania. Avšak jav je bezprostrednou empirickou danosťou a teda „sprostredkovaný jav“ je *contradictio in adjecto*, t. j. je to zrušený, negovaný jav. Prvý, najprostejší, najprimitívnejší akt poznania, počiatočný pojem ako jeho východisko je zároveň prekonaním javu, preniknutím za jeho empirickú povrchnosť. Proces poznania neustále na jav naráža, neustále sa s ním potýka: jav je jeho existenčnou podmienkou, jeho surovinou, ktorá sa však stáva predmetom poznania iba ako zrušený jav. Proces poznania je procesom spracovania tejto suroviny, procesom získavania a transformácie jej obsahu, procesom analýzy a usporiadania tohto obsahu. Jav je takým predpokladom vzniku gnozeologického vzťahu, ktorý je v ňom negovaný: aby sme mohli niečo poznávať vo vlastnom

zmysle tohto slova, musí nám to byť predovšetkým zmyslovo dané; avšak práve tak tu musíme toto zmyslové aj prekonať, preniknúť zaň, t. j. musíme ho dialekticky negovať. Jav je teda kategóriou gnozeologickou, pretože nepatrí k ontologickej veci osebe ako takej, ale iba k tej veci osebe, ktorá sa stáva predmetom poznania, to znamená, že je produktom veci osebe iba v tom prípade, keď sa táto dostáva do gnozeologického vzťahu k subjektu.

2.21. *Vec osebe a jav.* Vo filozofickej literatúre sa problém vzťahu medzi vecou osebe a javom vždy stával predmetom mimoriadneho záujmu predstaviteľov jednotlivých filozofických smerov a najrozličnejším spôsobom ho vysvetľovali a interpretovali. Keď sa však na túto otázku pozrieme z hľadiska dialektického materializmu, stráca svoj mystický charakter a vystupuje pred nami ako záležitosť relatívna, podmienená celkovým vývojom človeka a jeho skutočného, konkrétneho vzťahu k vonkajšiemu svetu, závislá od dosiahnutého stupňa zmocňovania sa prírody a vonkajšieho sveta vôbec človekom. Práve v tomto zmysle interpretuje problém vzťahu veci osebe a javu aj Lenin, keď hovorí: „Každý tajomný, spleťitý a zložitý rozdiel medzi javom a vecou osebe je číry filozofický nezmysel. V skutočnosti každý človek nespočetnekrát pozoroval prostú a zrejmu premenu „veci osebe“ na jav, na „vec pre nás“. A táto premena je poznanie“ (Lenin V. I., *Materializmus a empiriokriticizmus*, Bratislava 1952, 102). Z tejto Leninovej myšlienky, pravda, neplynie, že proces poznania spočíva iba v uvedenej premene veci osebe na jav, že ňou končí. Práve naopak, touto premenou proces poznania iba začína, pretože ona tvorí jeho východisko, t. j. proces poznania nie je ničím iným než procesom zmocňovania sa, pochopenia a vysvetlenia tohto objektívne daného javu.

2.3 *Podstata.* Vnútrotným obsahom javu, dynamickým zákonom jeho premenlivosti a povrchovosti je práve podstata. Podstata predstavuje prekonaný, pri svojom objektívnom zachovaní gnozeologicky zrušený, negovaný jav. Jav sa teda stáva predmetom poznania iba ako podstata. Rovnako ako jav je aj podstata kategóriou gnozeologickou: nevzťahuje sa na vec osebe ako takú, ale na vec osebe ako predmet poznania, t. j. na vec osebe, ktorá prestáva byť vecou pre seba, pretože sa dostáva do gnozeologického vzťahu a stáva sa vecou pre nás. Proces poznania môžeme v jeho vlastnom, vnútrotnom poslaní považovať za proces odhaľovania podstaty v objektívne danom predmete poznania. To, pravda, znamená, že podstata ako imanentný obsah predmetu poznania je objektívne determinovaná. Ak teda tvrdíme, že podstata je kategóriou gnozeologickou, nemôže z toho plynúť zosubjektívizovanie kategórie podstaty. Podstata je objektívne daná a ako taká predstavuje neoddeliteľnú stránku objektu, veci osebe. Avšak kým tento objekt berieme do úvahy iba v jeho čistej podobe, mimo gnozeologického vzťahu k nemu (t. j. ontologicky), potiaľ nemá zmysel hovoriť o jeho podstate; v takom prípade je to len prostý, nerozčlenený, kompaktný objekt, vec osebe a pre seba ako ešte nerozrôznená jednota svojich vlastností a stránok. Podstata ako neoddeliteľná a ešte nevydelená súčasť objektu nie je ešte podstatou vo vlastnom slova zmysle, pretože tu plne splyva s objektom ako takým. Teda iba vydelená podstata má právo na toto označenie. Avšak vydelenie podstaty je záležitosťou gnozeologického vzťahu, uskutočňuje sa jedine v procese poznania. Práve v tomto a výlučne v tomto zmysle môžeme považovať podstatu za kategóriu gnozeologickú bez toho, aby sme ničो ubrali na jej objektívnom určení.

2.31 *Podstata a pojem.* Výsledkom gnozeologického vzťahu subjektu k predmetu poznania je pojem tohto predmetu. Ľudské poznania môžeme plným právom vymedziť ako poznanie pojmové, pretože tam, kde niet pojmového vyjadrenia určitej skutočnosti, tam sa nedá hovoriť ani o jej poznaní v pravom slova zmysle. Ak sme

teda proces poznania charakterizovali vzhľadom na objekt ako proces vydeľovania podstaty, môžeme ho práve tak vzhľadom na subjekt charakterizovať ako proces tvorenia, prehlbovania a upresňovania pojmov, t. j. krátko ako pojmotvorný proces. To, pravda, znamená, že proces vydeľovania podstaty tvorí s pojmotvorným procesom nerozlučnú jednotu; sú to dve stránky jedného a toho istého gnozeologického vzťahu, uskutočňujúceho sa v procese poznania. Pre určenie samého pojmu ako základnej jednotky ľudského myslenia z toho vyplýva, že pojem je poznaná podstata daného objektu. Avšak poznaná podstata — to je práve podstata vydeľená v procese poznania. A pretože iba vydeľená podstata je podstatou v pravom slova zmysle, môžeme povedať spolu s Leninom (*Filosofické sešity*, SNPL 1953, str. 254), že „pojem je podstata predmetu“ poznania a teda aj naopak, že podstata je plne obsiahnutá v pojme tohto predmetu. Pretože tak, ako sa v procese poznania vytvára pojem ako vydeľená podstata, práve tak sa v ňom zároveň vydeľuje táto podstata ako ekvivalent pojmu v objektívnej sfére. *Pojem je produktom procesu poznania, ktorý sa zmocňuje svojho objektu; podstata je produktom objektu, ktorého sa zmocňuje proces poznania.* Aký je proces poznania (t. j. aký je stupeň historického vývoja subjektu, cieľ jeho poznania, určovaný jeho objektívnymi zákonitými potrebami atď.), taká je aj podstata, vydeľená v tomto procese a taký je teda aj pojem daného predmetu poznania, vytvorený v procese poznania. Práve v tomto a iba v tomto zmysle môžeme chápať Leninovu dialektickú totožnosť podstaty a pojmu.

2.32 *Podstata a objekt.* Predmet poznania je vo svojom objektívnom určení vždy jedinečným predmetom poznania, t. j. individuálnym objektom. Jeho — v procese poznania vydeľená — podstata nie je však individuálnou, jedinečnou podstatou, ale ako taká má charakter všeobecnosti, a to všeobecnosti takej, ktorá je zároveň nevyhnutnou podmienkou zachovania existencie tohto určitého objektu ako práve objektu daného. Podstata je v tomto slova zmysle *logickou* podmienkou existencie daného objektu, zákonom jeho individuality, všeobecným v jedinečnom. Objekt by sme teda mohli vzhľadom na jeho podstatu nazvať individualizovanou podstatou. Pretože podstata je už podľa svojho určenia všeobecná, bude výraz „individualizovaná podstata“ formálnym *contradictio in adjecto*. Avšak za týmto formálnym povrchom sa skrýva dialektický obsah vnútornej rozpornosti objektu samého ako jedinečného prípadu existencie danej všeobecnosti, ako individualizovaného všeobecného, konkretizovanej abstrakcie.

2.33 *Podstata ako „princíp“ objektu.* Podstata ako toto všeobecné je absolútnym všeobecným iba potenciálne, vyčerpáva objekt v celej jeho totalite iba v možnosti — ako súhrn všetkých jeho všeobecných určení. Objekt je v skutočnosti nevyčerpateľný nielen čo do svojej individuality, ale aj čo do svojej všeobecnej charakteristiky, pretože táto vyplýva práve z individuality samej. Podstata ako pojem nie je všeobecným vôbec, absolútnym všeobecným, ale určitým všeobecným, t. j. je vždy určitou, zvláštnou podstatou. Objekt je priesečníkom nekonečne mnohých všeobecných určení, priesečníkom nekonečne mnohých zákonov svojej individuality. Jeho absolútna podstata by musela túto nekonečnosť vyčerpávať, avšak vyčerpaná nekonečnosť je pojmový nonsens. Dosiahnutie tejto absolútnej podstaty môže byť preto iba tendenciou, konečným cieľom nekonečného procesu poznania. Na druhej strane však tieto všeobecné určenia daného objektu neležia mechanicky vedľa seba v jednej rovine, ale sa nachádzajú v najrôznejších vzájomných vzťahoch, závislostiach, je medzi nimi rôzna významová gradácia. Nájdenie základného z týchto určení dáva možnosť určitého usporiadania týchto rôznych podstát a teda aj odhalenia logickej vnútornej štruktúry daného objektu, odhalenia jeho „princípu“. Hypotetická

absolútna podstata by musela byť nekonečne diferencovaná, naplnená celou bohatosťou rozčleneného obsahu, syntézou nekonečného množstva pojmových určení, jednotlivých zvláštnych podstát. Uvádzaný „princíp“ je však relatívne jednoduché, nerozčlenené a relatívne ďalej nedeliteľné pojmové určenie, jednotka takéhoto určenia, práve preto, že je — sám osebe — jedna z týchto zvláštnych podstát. Ako takej jej vo sfére poznania odpovedá základné pojmové určenie, základná definícia triedy daných objektov. Toto základné pojmové určenie, pravda, nie je raz prevždy daným, večným a nemenným; práve naopak, pretože predstavuje „princíp“ daného objektu, je závislé od objektívneho vývoja a zmien tohto objektu, ako aj od vývoja poznania samého. Tu je, pravda, dôležité aj hľadisko, z ktorého pristupujeme ku skúmaniu určitého predmetu poznania. Ak je týmto predmetom skúmania napr. „človek vôbec“, môže byť našim základným pojmovým určením jeho rozdiel od nižších živočíchov. Avšak sám tento rozdiel nie je ničím raz prevždy daným, ale mení a vyvíja sa s vývojom a so zmenou človeka aj týchto živočíchov. Relatívne stálym zostane iba konkrétny rozdiel historický, ktorý sa pri tejto vývojovej kvalitatívnej zmene uskutočnil. To je však iba zárodok skutočného, živého, vyvíjajúceho sa rozdielu. Preto hlbšie, dialektické hľadisko bude vychádzať z tohto vývoja samého a jeho výsledkom bude nie jedno nemenné základné pojmové určenie, ale vývojový rad týchto základných pojmových určení, z ktorých každé nasledujúce bude prekonaním, t. j. negáciou i zachovaním predchádzajúceho. Iba tak sa dá prihliadnuť k vývoju a zmene „princípu“ samého, samej základnej podstaty tohto vyvíjajúceho sa objektu. Tak v našom príklade môžeme považovať za rozhodujúce pojmové určenie človeka v antike Aristotelovo „zoon politikon“, kým v novoveku ho už predstavuje Franklinov „toolmaking animal“. To neznamena, že by prvé určenie bolo druhým odstránené. Naopak, jeho objektívny význam sa v priebehu dejín neustále zvyšoval; práve tak druhé určenie nezačalo mať svoju objektívnu platnosť až v novoveku, až vo „veku Yankeev“ (pozri Marxovu poznámku k oboj týmto definíciám v prvom diele *Kapitálu*, str. 352, SNPL 1953), ale malo ju už v antike a dávno pred ňou. Avšak pravý význam každého z týchto určení bolo možné pochopiť až vtedy, keď sa tento význam začal naplňovať vo vykryštalizovanej podobe; vývojove vyššie určenie je síce určením základnejším, podstatnejším — ale iba v rámci tohto vývoja, iba keď berieme do úvahy toto vyššie vývojové štádium. Čo sa tu teda zmenilo, bolo prenesenie ťažiska v objektívnom vývoji človeka a z toho vyplynula aj zmena v relácii pojmových určení, bol to prechod akcentu na určenie druhé.

2.34 *Podstata a jav*. Podstata odhaľovaná v skutočnom procese poznania je teda vždy určitou, zvláštnou podstatou. Ako taká si nemôže robiť nárok na vyčerpanie objektu v jeho totalite: predstavuje iba jeho určitý moment, je v nej zachytená len niektorá jeho stránka, aspekt. Je to práve tá stránka, ten aspekt, ktorým sa objekt stáva predmetom poznania, cez ktorý sa ho proces poznania začína zmocňovať. Objekt však bezprostredne predstavuje pred poznanie ako jav. Jav je práve tou bezprostrednou danosťou, ktorou musí proces poznania preniknúť, aby sa vôbec mohol vo svojej vnútornej sfére uskutočniť. Pre poznanie predstavuje jav síce sám objekt, pretože jedine on je zmyslovým faktom, na ktorom môže proces poznania začať stavať; s objektom však môžeme jav stotožniť iba natoľko, nakoľko je vonkajšie identické s vnútorným, časť s celkom, účinok s príčinou, určitá stránka, aspekt s totalitou najrôznejších stránok a aspektov v jedinom predmete poznania. Ku zvláštnej čiastkovej podstate sa proces poznania dostáva iba preto, že je tu zvláštny čiastkový jav, ktorý má s ňou zhodné hranice. Zvláštna podstata korešpon-

duje zvláštnemu javu a vyjadruje všetko, čo je v ňom obsiahnuté ako všeobecné a zákonité. Každý jav je však individuálny, ireverzibilný, iba prítomný moment určitého objektu na danom mieste, v danom čase, pre daný subjekt vnímania a poznania. Jemu korešpondujúca podstata zostáva v hraniciach zvláštnosti svojho javu iba potiaľ, že vyčerpáva objekt len ako tento jav, že je imanentná vzhľadom na celok objektu iba jemu. Avšak vo vnútri týchto hraníc je podstata zároveň protikladom svojho javu a vyčerpáva ho jeho prekonaním, t. j. dialektickou negáciou, zachovávaajúcou negované v jeho priamom protiklade — v negujúcom. V podstate ako negácii javu stojí proti jedinečnému všeobecné, proti abstraktnému konkrétne, proti zmyslovému logické. Existencia podstaty ako negácie javu je preto priamo od tohto javu závislá, bez neho prestáva byť sebou samou. Podstata nejstvie nikde mimo javu, ako niečo samostatného, čo má uvedené vlastnosti iba vtedy, keď sa dostane do vzťahu k určitému javu, ale je obsiahnutá priamo v ňom.

2.4 *Objekt a pojem.* Objekt je sám jedinečný, len čo sa však stáva predmetom poznania, nie je ním už vo svojej jedinečnosti, nie je ním už ako jedinečný, ale ako predstaviteľ všeobecnosti, ako predstaviteľ celej triedy týchto objektov, ako predstaviteľ ich druhu, t. j. je predmetom poznania práve tým, čím je predstaviteľom tejto triedy, tohto druhu. Objekt však predstupuje pred poznanie ako jav, ktorý je sám len jeho stránkou, momentom: iba v nekonečnej sume javov sa objekt prejavuje v celej svojej totalite. Proces poznania nevychádza z celej tejto totality, ale iba z jedného jedinečného alebo niekoľkých jedinečných javov. Predmetom poznania teda nie je bezprostredne sama trieda, druh objektov, ale trieda alebo druh javov, ktorá (trieda alebo druh) tvorí iba stránku, aspekt, moment triedy alebo druhu objektov. Tak už od samého začiatku, počínajúc najprimitívnejším prvotným aktom poznania, je predmetom poznania všeobecné — napriek tomu, že je týmto východiskom poznania jedinečný jav. Jav sa stáva predmetom poznania ako všeobecný jav, avšak všeobecný jav — to je *contradictio in adjecto*, to je zrušený, negovaný jav čiže podstata. Pokiaľ, pravda, poznanie ešte uľpieva na javovej stránke, je rovnako aj táto prvotná podstata podstatou „javovou“, t. j. takou podstatou, ktorá sa od javu ako zmyslovej danosti odlišuje iba tým, že už zaraďuje tento jav ako prvok určitej triedy javov, ako predstaviteľa určitého druhu, t. j. že zmyslové jedinečné už preň nie je prostým jedinečným, ale je v ňom povýšené na všeobecné. Tak vzniká pojem ako výraz prenesenia a koncentrácie tohto všeobecného v procese poznania. Pojem však nie je prostým ekvivalentom tohto všeobecného, nie je ani pojmom podstaty, ani pojmom javu. Jav i podstata sú ako gnozeologické kategórie determinované nielen objektívnymi reláciami, ale aj gnozeologickým vzťahom, zatiaľ čo v procese poznania je cieľom subjektu pojmovy sa zmocniť ich výlučne objektívnej determinácie, t. j. objektu ako takého v jeho podstate. Tak je pojem priamo pojmom objektu, je mierou jeho zmocnenia sa poznaním. Alebo ináč: vo sfére poznania predstavuje pojem mieru zmocnenia sa podstaty objektu; v objektívnej sfére predstavuje podstata mieru zmocnenia sa objektu pojmom.

2.41 *Pluralita podstát.* Pravda, pojem v poznaní nevystupuje ako predstaviteľ tohto objektu v jeho individualite; ako podstata vyjadruje jeho všeobecnosť, t. j. jedinečnosť objektu sa v pojme prevádza na všeobecnosť triedy, druhu, ktorého je daný objekt pre pojem iba zvláštnym prípadom, iba prvkom. Toto všeobecné, táto podstata je však len jednou stránkou, jedným aspektom totality objektu. Zo samého faktu, že objekt sa stáva predmetom poznania, ešte nijak nevyplýva, ktorá jeho stránka, aspekt bude v procese poznania uchvacovaná, ktorý z javov daného objektu bude prevedený na svoju podstatu. Táto determinácia je daná

historickým vývojom poznania (a jeho vzťahom k praxi), v priebehu ktorého to môže byť relatívne ľubovoľná stránka, aspekt objektu, relatívne ľubovoľný jav z totality jeho javov. Táto možnosť je objektívne daná mnohosťou stránok a aspektov objektu, ktoré sa môžu stať predmetom poznania, mnohosťou javov ako východiska procesu poznania pri zmocňovaní sa jedinečného objektu. Táto mnohosť však znamená, že proces poznania — ako historický proces — postihuje daný objekt nie ako jednu určitú zvláštnu podstatu, ale ako *pluralitu podstát*, že sa ho teda zmocňuje v *pluralite pojmov*. Na jednej strane je teda daný objekt iba zvláštnym prípadom vzhľadom na určitý pojem, ktorý postihuje jeho určitú všeobecnosť, určitú jeho triedu alebo druh. Na druhej strane však je opäť sám pojem iba „zvláštnym prípadom“ vzhľadom na tento objekt, pretože daná všeobecnosť (trieda, druh), ktorú pojem predstavuje, nie je ničím iným než iba jednou stránkou, momentom totality daného objektu.

2.5 *Idea*. Z tejto plurality pojmov, v ktorých sa daný objekt zachytuje, plynie, že každý jeho pojem — uvažovaný izolovane — je iba jeho jednostranným, abstraktným predstaviteľom. Napriek tomu je však predstaviteľom objektu samého (ako triedy, druhu) a nielen tej stránky, toho aspektu, ktorý je zhytnený v danej, jemu odpovedajúcej podstate. Podstata ako všeobecnosť a zákonitosť určitej stránky, aspektu objektu, je teda možná iba potiaľ, pokiaľ je jeho súčasťou, pokiaľ je do totality objektu vnútorne začlenená. Je časťou celku, v nej však je tento celok zachytený iba do takej miery, do akej je ona v ňom obsiahnutá, a preto nemôže byť od neho izolovaná. Pri pojme je tento pomer obrátený: nepredstavuje túto určitú podstatu ako objekt, ale naopak, predstavuje daný objekt ako určitú podstatu, zmocňuje sa ho ako celku práve cez túto jeho súčasť, stránku. To, pravda, znamená, že už najprimitívnejší pojem — napriek tomu, že je práve podstatou — musí zároveň obsahovať viac, než je jemu odpovedajúca rovnako povrchná, v procese poznania počiatkovo vydelená podstata. Toto „viac“ by sme s určitou výhradou mohli nazvať *ideou celku*, objektu ako ešte nerozčlenenej totality stránok, ešte nerozloženej jednoty určení, ktorá sa začína členiť a rozkladať práve cez túto zvláštnu podstatu. Táto idea nie je nič mystického, iracionálneho: vzniká zároveň s vydelením prvej zvláštnej podstaty z objektu ako jeho protipól, ako prvé postihnutie celku. Toto prvé postihnutie celku je rovnako ako prvotná podstata veľmi primitívne, predovšetkým zmyslové postihnutie a líši sa od neho iba tým, že najrôznejšie javy tohože objektu, registrované zmyslovým názorom, priraďuje práve k tomuto jednému zdroju, že ich spojuje do celku, do jednoty. Je to sprvoti iba poňatie zmyslových daností v ich jednote, komplexne, čo tvorí túto ideu objektu. Tento celok, táto jednota môže sa však vytvoriť iba tam, kde začína byť narušovaná prvou odhalenou podstatou, ktorá spolu s touto ideou tvorí pojem daného objektu.

2.51 *Idea a pojem*. Vzťah pojmu a takto poňatej idey je vzťahom dialektickým: na jednej strane je táto idea súčasťou pojmu, dopĺňa v ňom odhalenú podstatu na reprodukciu celku objektu vo sfére poznania. Na druhej strane je však pojem práve tak súčasťou tejto idey, pretože práve v ňom sa poznanie začína hlbšie, dôkladnejšie zmocňovať jednej stránky, jedného aspektu tohto celku. Pojmotvorný proces nezostáva však stáť pri prvej odhalenej podstate, pri tejto prvotnej idei. Vo svojom priebehu sa zmocňuje stále ďalších podstát a každá už odhalená podstata sa v ňom prehĺbuje a rozvíja. To znamená, že sa v ňom vytvárajú stále nové pojmy tohože objektu a pojmy už vytvorené dostávajú stále bohatší a plnší obsah. Tieto pojmy sa však nevyvíjajú iba jednostranne tým, že sa prehĺbuje im odpovedajúca podstata; vedľa tejto intenzívnej stránky sa zároveň v rovnakej miere rozvíja aj

jeho stránka extenzívna, jeho idea. Táto, obohacovaná o stále nové a stále hlbšie podstaty, zlučujúca ich do svojho celku, syntetizujúca ich, odhaľujúca vzťahy medzi nimi a princíp ich jednoty, vstupuje do každého jednotlivého pojmu, aby rozšírila jeho zvláštnu podstatu o tento stále hlbší celkový pohľad. Protiklad pojmu a idey nie je teda ustrnutým protikladom dvoch stálych a nemenných veličín, ale je to protiklad dialektický, pri ktorom sa obidve jeho stránky vyvíjajú, prechádzajú navzájom jedna do druhej a ktoré sa navzájom neoddeliteľne dopĺňujú. Pojem bez idey nie je pojmom, ale v objektívnej sfére vydelenou prostou podstatou; idea bez pojmu nie je ideou, ale do gnozeologickej roviny ešte neprevedeným objektom. Avšak nielen to: pojem je už ideou, pretože sa v ňom postihuje celok objektu cez odhalenie jeho určitej podstaty, idea je už pojmom, pretože reprodukuje totalitu objektu ako jednotu jeho zvláštnych pojmov. Tým, že sa pojem vyvíja a že sa zároveň vyvíja aj celá pluralita pojmov daného objektu, prechádza každý z nich stále viacej do jeho idey, ako výraz stále úplnejšieho zmocňovania sa tohto objektu v jeho celku. Tým sa však zároveň vyvíja aj sama idea a prechádza tak stále viac do pojmu (do jednotlivých pojmov) ako hlbšie a všestrannejšie vystihnutie podstaty (podstát) daného objektu.

2.52 *Idea a objekt.* Tak ako je pluralita podstát zjednotená v samom objekte, v predmete poznania, tak je na druhej strane jej odpovedajúca pluralita pojmov rovnakým spôsobom syntetizovaná v odpovedajúcej ideí tohto objektu. Tak ako objekt nie je prostou mechanickou sumou podstát, všeobecného, ale je jedinečným objektom, individuom, ktoré možno na tieto zvláštne podstaty iba rozložiť, ktoré sa však z nich neskladá, pretože nie je ich súčtom, ale ich jednotou, pretože nie je súhrnom abstrákt, ale konkrétnom, práve tak nie je idea tohto objektu sumou jednotlivých pojmov, ale ich jednotou, t. j. princípom ich vzájomných vzťahov, princípom ich začlenenania do tejto jednoty, princípom ich syntézy. Práve tak, ako je objekt čo do možnosti svojej analýzy zložitý, nekonečne diferencovaný a členiteľný objekt, v ktorom sa však zároveň celé toto bohatstvo určení zlučuje do prostej jednoty, do jednoduchej štruktúry relatívneho prvku, jednotky, individua; práve tak je aj táto idea objektu členitá, rozmanitá, diferencovaná iba čo do jednotlivých pojmov; zároveň je však ako princíp ich jednoty, ako zákon ich vnútornej štruktúry, ich vzájomných vzťahov, jednoduchým celkom, prostou syntézou, odpovedajúcou jednoduchosti objektu ako jednotky, individua. V tejto ideí sa teda naplňuje odraz objektu pojmom.

2.53 *Úloha idey v poznaní.* Z tohto istého hľadiska, z ktorého sme charakterizovali pojem ako zvláštnu vydelenú podstatu predmetu poznania, môžeme teda teraz charakterizovať ideu ako jednotu týchto zvláštnych podstát, ako jednotu pojmov daného predmetu poznania. V tomto slova zmysle predstavuje idea súhrn, komplex ľudského poznania o danom predmete poznania, ktorý sa v nej chápe nie jednostranne, nie abstrakčne, ale v celej bohatosti jeho najrozličnejších (poznanych) vzťahov, v jednote všetkých jeho určení. Tak napr. možno podať mnoho (správnych) definícií človeka podľa toho, z akého hľadiska k tomuto predmetu poznania pristupujeme: z hľadiska biológie, fyziológie, psychológie, jednotlivých disciplín spoločenských vied (historického materializmu, etiky a pod.) atď. Každá z týchto definícií vyjadruje určitý pojem človeka, a preto oprávnene hovoríme napr. o biologickom pojme človeka, etickom pojme človeka a pod. Nevyhnutným predpokladom správnosti a koniec-koncov aj pravdivosti každého z týchto pojmov človeka je však to, že nesmie protirečiť žiadnemu z jeho ostatných pojmových určení, že sa s nimi musí zhodovať (v opačnom prípade treba túto zhodu dosiahnuť buď jeho vylúčením,

alebo opravou, prispôsobením ostatných pojmových určení). Táto vzájomná podmienenosť a závislosť všetkých pojmových určení „človeka“ nachádza svoj výraz v syntéze, ktorú predstavuje práve „idea človeka“ ako bytosti biologickej i spoločenskej, etickej i gnozeologickej, praktickej i teoretickej, objektu i subjektu atď. V ideji je teda vyjadrená jednota hľadísk na daný predmet poznania, ktorá (jednota) predstavuje stále širšie a hlbšie všeobecné a celkové dialektické hľadisko.

3 *Záver.* Predmet poznania nie je objekt ako taký, ale gnozeologický objekt, t. j. je determinovaný nielen objektívne, ale aj gnozeologicky. Ak od tejto gnozeologickej determinácie abstrahujeme, abstrahujeme tým aj od gnozeologického vzťahu samého a dostávame tak ontologický objekt, vec osebe a pre seba. Táto sa stáva predmetom poznania ako jav. Jav, ktorý je bezprostrednou danosťou zmyslovou, je však procesom poznania negovaný vydelením podstaty. Vydelená podstata predstavuje v gnozeologickom vzťahu pojem toho objektu, ktorý sa stal predmetom poznania. Pretože však možno tento objekt rozložiť na pluralitu podstát, odpovedá mu v ľudskom poznaní nielen jeden pojem, ale pluralita pojmov. Tak, ako je pluralita podstát syntetizovaná v danom objekte, tak je táto pluralita pojmov syntetizovaná v ideji tohto objektu.

3.1 *Riešenie ontologického problému.* Ak nakoniec zhrnieme naše stanovisko k samému ontologickému problému teórie poznania, vidíme, že v ontologickom bytí objektívneho sveta nie sú dané žiadne metafyzické hranice ľudského poznania. Človek ako súčasť objektívneho sveta, ako materiálna a konajúca bytosť sa tohto objektívneho sveta zmocňuje vo svojej praktickej činnosti, a to stále v širšom a hlbšom meradle; človek ako subjekt, ako bytosť poznávajúca je determinovaný svojím materiálnym bytím a konaním a jeho poznávací odraz objektívneho sveta je teda zároveň koncentrovaným výrazom tejto jeho praktickej činnosti. Ontologický problém teórie poznania sa teda rieši nielen a ani nie predovšetkým v samom procese poznania, ale v celkovom, všestrannom a živom vzťahu človeka k vonkajšiemu svetu, a to v procese historického vývoja tohto vzťahu, v ktorom sa bytie pre seba stáva bytím pre nás. V procese poznania dostáva však tento problém určitý špecifický charakter: ide v ňom všeobecne o proces transformácie ontologického na gnozeologické, neznámeho a nepoznaného na známe a poznané. Táto transformácia zasahuje už sám objekt, keď sa tento stáva predmetom poznania. Jednotlivé etapy alebo stránky tohto transformačného procesu sme sa snažili vysvetliť práve analýzou predmetu poznania. Ontologický problém sa z hľadiska gnozeologického vzťahu k danému predmetu poznania rieši vytváraním pojmov objektu, stávajúceho sa predmetom poznania. Pretože však každý z týchto pojmov predstavuje sám osebe iba jednu vydelenú podstatu tohto objektu, ktorý v sebe syntetizuje pluralitu podstát, môžeme za skutočné rozriešenie ontologického problému na danom stupni vývoja poznania považovať iba ideu tohto objektu, syntetizujúcu v sebe všetky jeho získané pojmy. Úlohou teórie poznania nie je teda v pravom zmysle riešiť ontologický problém, ale iba skúmať, ako sa tento problém rieši v samom procese historického vývoja ľudského poznania.